

KAZAKİSTAN'DA SAKALAR**Sakas in Kazakhstan***İlhami DURMUŞ******Özet**

Sakalar doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bunun sonucunda çeşitli kavimler tarafından tanınmışlar ve bunların yazılı belgelerinde adlarından bahsedilerek, haklarında bilgiler verilmiştir. Saka adına ve onlarla ilgili bilgilere Grek kaynaklarında, Pers çivi yazılı metinlerinde, Asur ve Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Adı geçen kaynak, metin ve yıllıklar; dil, kültür ve coğrafya bakımından birbirinden farklı kavimlere ait olduğundan Saka adı bu belgelerde değişik şekillerde geçmektedir. Saka adı Grek kaynaklarında "Skythai", Pers kaynaklarında "Saka", Çin kaynaklarında "Sai (Sak)" şeklinde geçmektedir. Grek kaynaklarında geçen "Skythai" adından hareketle batı kaynaklarında "İskit", Pers kaynaklarında geçen "Saka" adından hareketle de doğu kaynaklarında "Saka" adı ön plana çıkıyor. Modern araştırmalarda geçen İskit ve Saka adlarının aynı bozkır kavmi için kullanıldığı anlaşılıyor. Böylece Pers kaynaklarındaki adlandırmalardan hareketle İskitlerin Sakalar, Sakaların da İskitler olduğu anlaşılıyor. Sakaların tarihi, dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanatları hakkında yazılı kaynaklar ve arkeolojik malzemelerden bilgi sahibi olabiliyoruz. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan Sakaların çeşitli kavimlerle münasebetleri ve onlarla mücadelelerini Pers, Asur ve Grek kaynaklarından öğreniyoruz. Antik kaynaklardan dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Sanatları hakkında ise arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan çok sayıda sanat eseri bize ışık tutuyor. Sakaların ilk yurtları, adları, dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri ile sanat anlayışları Türklüklerini açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Türk, Saka, Kazakistan, tarih, kültür, gelenek, kurgan.

Abstract

The Sakas spread in a vast area between the 40th and 50th parallels from the Chinese fronts in the east to the Danube banks in the West. Thus, they encountered with various peoples and were recorded in their documents. Name of the Saka occurs in Greek sources, Persian tablets and Assyrian and Chinese chronicles. They kept name of the Saka in different forms, i.e., the Greek texts mention them as "Skythai", Persian sources as "Saka" and Chinese sources as "Sai" (Sak). The term "Scythian" is widespread in western sources due to the Greek form, while the dominant name in the east is the Persian form "Saka". The both denominations in contemporary studies point to one and the same steppe people. We have been informed about the religion, language, customs and traditions and art of the Sakas by archaeological evidence and written documents.

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.001

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilhamidurmus@gmail.com

Greek, Assyrian and Persian sources provide information about the relations and wars of the Sakas with other nations. From ancient sources, we draw information about their language, religion, customs and traditions. About their art, numerous art products found by archaeological excavations enlighten us. The Urheimat, ethnonym, language, religion, traditions and art style of the Sakas provide reliable data for their Turkic identity.

Keywords: Turk, Saka, Kazakhstan, history, culture, tradition, kurgan.

Giriş

Asya dünyanın en eski kıtalarından birisidir. Coğrafi olarak Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya, Ön Asya ve Orta Asya olmak üzere beş bölümde incelenmektedir (Ligeti, 1986: 14- 15). Adı geçen coğrafyalarda tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çok sayıda kültür ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür. Özellikle İç Asya ya da merkezi Asya olarak bilinen Orta Asya çeşitli kültürlerin beşiği olmuştur. Burası doğuda Kadirgan dağlarından batıda Ural dağları ve Hazar denizine, kuzeyde Sibiryadan güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş sahadır (Arsal, 1933: 3). Burada ortaya çıkan kültürler daha geniş sahalarla yayılmıştır. Böylece, kültürler Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzanan bozkırlarda varlığını hissettirmiştir. Coğrafi şartlardan dolayı hareketli hayat tarzları olan bozkır kavimleri Asya'nın ortası merkez olmak üzere doğu- batı yönünde hareket ederek, çeşitli kültürlerin oluşum ve gelişiminde birinci derecede rol oynamışlardır.

Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar güneydoğudan kuzeydoğuya doğru gidildiğinde düzleşmektedir. Aşağı İnci (Sır Derya) ve Aral gölü doğrultusundaki bozkırlar Güney Sibir ovalarını oluşturmakta ve Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine uzanmaktadır (Kurat, 1992: 6). Böylece adı geçen coğrafya Pamir, Tanrı dağları, Altaylar ve Batı Türkistan üzerinden aşağı Tuna bölgesine kadar bütün Güney Rusya'yı içine almaktadır. Batıda Silezya'ya kadar uzanmakta ve çok sayıda geçitle Doğu Türkistan ve Gobi Bölgesiyle bağlanmaktadır. Bölgenin güneyi büyük çöl sahasıyla kaplıdır, buna karşılık batı kısmı genellikle verimli ve yaşamaya doğudan daha elverişlidir. Bu mekân; kuzeye doğru eski zamanlarda bataklıklar ve sık ormanlarla tamamen kaplanmıştı, güneye doğru geniş alanlar Hazar denizi ve Karadeniz, geri kalan kısımlar İran'daki dağlık arazinin yükselen dağ sıraları ve Kafkas dağlarıyla sınırlanmıştır (Junge, 1939: 5).

Bozkırlar, İrtiş nehrine doğru çıkıldığında zenginleşmekte, bol su ve otlaklar bulunmaktaydı. İrtiş boyları ve Batı Sibir'den Orta ve Güney Ural dağlarına, oradan Kama ve İtil nehirleri boyuna gitmek için doğal bir geçit yoktu. Balkaş gölü Talas nehirlerinden İnci, Yayık ve İtil nehirlerine doğru uzanan bozkırlar ise, Hazar denizinin kuzeyi ve Uralların güneyinden, tarihte "Kavimler Kapısı" olarak bilinen kum, çöl sahasından, Karadeniz'in kuzeyinden ta Karpatlara, Tuna boyuna kadar uzanmaktaydı. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar Orta Asya ve

Batı Sibir'deki yayla ve bozkırların devamı mahiyetindeydi. Arada yüksek dağlar ve büyük çöller olmadığından Orta Asya'daki kavimler doğudan batıya kolayca geçebiliyorlardı (Kurat, 1992: 6).

Eski dönemlerde adı geçen bölgenin sınırları daha çok siyasi sınır olmaksızın coğrafi hatlarla belirlenmişti. Bu coğrafi sınırlar, doğudan batıya doğru Nanshan ve Tanrı dağları ile Ögüz (Amu Derya) nehrinden oluşmaktaydı. Bunlardan sonra gelen İran platosu, belki daha ziyade siyasi bir sınırdı, fakat onu tekrar Kafkas dağları, Karadeniz ve Tuna nehrinin oluşturduğu doğal sınırlar takip ediyordu (Rice, 1958: 33- 34).

Coğrafi özelliklerini belirtmeye çalıştığımız bozkırlarda Sakalar doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında, yaklaşık 7000 kilometreden fazla bir sahaya yayılmışlardır (Piotrovsky, 1976: 6). Şüphesiz onların doğu- batı bozkırlarında bu kadar geniş sahaya yayılmadan önce Orta Asya'da yaşadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Anav, Afanasyevo ve Andronovo kültürleri varlıklarını sürdürmüştür (Durmuş, 2016: 64- 70). Sakaların oluşturduğu kültür de doğrudan bu arkeolojik kültürlerin bir devamı olarak dikkat çekmektedir.

Sakalara ait izler büyük ölçüde Orta Asya'da ortaya çıkmaktadır. Onların tarih öncesi devirlerden çıkıp, tarihi devirlere girmeleri de belgelerden anlaşılmaktadır. Çin kaynak verilerine göre, MÖ. 8. yüzyılın başlarında Hiung-nular Çinlilerle ve Choularla savaşmışlardır. Buna sebep olarak Chouların her yerde garnizonlar kurmaları ve Hiung-nuların otlaklarının küçülmesi gösterilebilmektedir (Eberhard, 1987: 38- 39). İmparator Suan (M.Ö. 827- 782) onlara karşı askeri bir harekette bulunmuştur (Vernadsky, 1943: 50). Bunun sonucunda Hiung-nular Çin sınırlarının batısına kadar çekilmişler ve batıda bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Diğer kabilelerin de batılarında bulunan kabilelere hücum etmeleri çok geçmeden bozkırda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her kabile, yeni otlaklar elde edebilmek gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır (Rice, 1958: 43).

Sakalar yukarıda da belirttiğimiz üzere, doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları sonucunda, tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunların M.Ö. 8. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine yayıldıkları kabul edilmektedir (Kretschmer, 1921: 923). Antik yazar Herodotos da konar- göçer Sakaların Asya'da yaşadıklarını ve merkezi Sakalarla, yani Masagetlerle yaptıkları savaşta yenildiklerinden batıya doğru ilerleyerek, Kimmerlerin yaşadıkları coğrafyaya yayıldıklarını bildirmektedir (Herodotos, IV, 11). Ancak asıl unsurlarının Orta Asya'da kaldıkları anlaşılmaktadır.

Antik kaynaklardan Masagetlerin Hazar denizinin doğusunda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Burada Masaget olarak belirtilen büyük topluluğun merkezi Sakalar olduğu biliniyor. Bu bağlamda Sakalar Hazar denizinin doğusunda uçsuz

bucaksız bir düzlüğün büyük çoğunluğunu ellerinde tutmuşlardır (Herodotos, I, 204). Onlar, İnci nehrinin yanında İsedonların tam karşısında oturuyorlardı (Herodotos, I, 201). Onların bir kısmı dağlarda, diğer bir kısmı düzlüklerde, bir kısmı ise ırmakların oluşturduğu bataklıklarda, diğer bir kısmı bataklık arazi adalarında yaşamaktaydılar. Çok sayıda akarsuyun döküldüğü İnci ırmağı ve çevresi Sakaların yaşadıkları önemli coğrafyaydı (Strabon, XI, 8.6). Bütün Kazakistan'da yaşayan konar- göçerler Masaget, yani Saka adı altında birleştirilmiştir (Togan, 1987: 32). Böylelikle Sakaların oturduğu yer belirlenebilmekte ve Herodotos zamanında yaşadıkları coğrafyada Strabon zamanında da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Onların Aral gölü ve Hazar denizi arasındaki coğrafyada varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Strabon tarafından söz konusu edilen düzlükler Ust Urt şeklinde belirttiği Üst Yurt platosudur. Bu coğrafyanın güneydoğusunda büyük Balhan dağları bulunmaktadır. Bataklıklar Hazar denizi ve Aral gölü sahil şeridi üzerinde adalarla birlikte Ögüz kollarına kadar ulaşmaktadır (Herrmann, 1930: 2126). Tarihi kaynaklar incelendiğinde Sakaların Hazar denizi ve Aral gölü arasının dışında daha doğuda da varlıkları ortaya çıkmaktadır. Herodotos Saka ülkesinden büyük ölçüde altın ve bakır çıkartıldığını ve demirin adı geçen coğrafyada bulunmadığını bildirmektedir (Herodotos, I, 215). En eski dönemlerden bu yana altının Sogdiana'dan (günümüzde Zarafşan; altın veren) bakırın ise Semarkant ve Fergana dağlık bölgesinden elde edildiği de bilinmektedir (Herrmann, 1930: 2126).

Saka ülkesinden çıkarılan madenler ve onların gereksinimlerini karşıladığı gıda maddeleri de dikkate alındığında yayılmış oldukları sahanın belirlenmesi kolaylaşır. Sakalardan bahseden Grek kaynaklarında, onların doğuda nereye kadar yayılmış oldukları açık bir şekilde belirtilmemektedir. Ayrıca Sakalar, hareketli, atlı bir kavimdir. Bu durum dikkate alındığında Sakaların yayıldığı coğrafyanın doğuda Altay ve Tanrı dağlarından batıda Urallar ve Hazar denizi arasında kalan geniş saha olduğu kabul edilebilir. Hatta Alma- Atı yakınında bulunan Esik kurganı ve son yıllarda Kazakistan'da çeşitli bölgelerde açılan Saka kurganları onların bütün Kazakistan sahasına yayılmış olduklarını açık bir şekilde ortaya koyar. Böylece hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik verilerle bütün Kazakistan sahasına yayılmış olan Sakaların adları, siyasi tarihleri ve kültürleri üzerinde durabiliriz.

Saka Adı

Saka adının anlaşılmasına Pers kaynakları yardımcı olmaktadır. Bu kaynaklarda Saka tigrakhuada, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç Saka grubundan söz edilmektedir (Herrmann, 1933: 158). Pers kaynaklarında geçen Saka haumavarga şüphesiz Herodotos'ta geçen Sakai Amyrgioi ile aynıdır (Herodotos, VII, 64). Kelimenin etimolojisi karanlık olmakla beraber, belki basit

olarak “Omargas Sakaları” ya da “Omargas’a tabi olan Sakalar” düşünülebilir (Mordtmann, 1877: 42). Saka tiay para daray, yani denizin ötesindeki Sakalar olarak Karadeniz İskitleri düşünülmektedir. Sakalara genel olarak Grek dilinde “Skythai” denilirken, doğu Sakaları olan Saka haumavarga “Sakai” olarak adlandırılmaktadır (Herodotos, VII, 64).

Strabon Hazar denizi çevresinde hüküm süren İskitlerin daha çok Dahailer, daha doğuda bulunanların ise Masaget ve Sakalar olduklarını belirtmektedir (Strabon, XI, 8.2). Hekataios ise, Karadeniz İskitleri, Hazar denizinin doğusunda geniş düzlükte yaşayan Masagetler ve onların doğusunda bulunan Sakai Amyrgioi olmak üzere üç grup tanıyor. Saka tigrakhauda ve Masaget adı tamamen maksada uygun olarak aynı şekilde görülüyor. Her iki adla açık bir şekilde Sakaların Batı Türkistan düzlük sahasındaki grupları belirtiliyor. Mısır Darius stelinde “Düzlük Sakaları” Hekatiostaki Hazar denizinin doğusundaki bölgede yaşayan “Düzlük Masagetleri” olarak geçiyor (Junge, 1939: 70). Bu tarihi belgelerden Masaget adının Saka tigrakhauda adıyla aynı topluluk için kullanıldığı anlaşılıyor.

Masaget adındaki çoğul eki olan “et” çıkarıldığında Ar-Sak adında olduğu gibi Ma-sag (Ma-Sak) adının oluşumundaki Sak, Saka bağlantısını hatıra getiriyor (Kuun, 1981: LVII). Bunların Büyük Saka birliğine dahil oldukları anlaşılıyor (Tarn, 1968: 72). Böylece, Saka ve Masaget adları arasındaki bağlantı ortaya çıkıyor. Büyük ölçüde Kazakistan’da yaşayan bozkır kavminin merkezi Sakalar olduğu anlaşılıyor.

Saka adı Çin kaynaklarında da geçmektedir. Ancak bu kaynaklarda sadece Orta Asya Sakaları hakkında bilgi bulmak mümkündür. Asıl Çin kaynaklarını Tsan- Tsien’in Biyografisi ve Batı ülkeleri Monografisi oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda Orta Asya Sakaları, “Sai” ve “Sai-wang” şeklinde gösterilmektedir (Franke, 1904: 46). Bu kaynaklarda çoğu zaman Sakalara, Sai adı verilmiştir. Batı Türkistan’a giden Sakalar ise, Sai-wang adı ile tanıtılmıştır. Çince’de wang sözü “hükümdar, prens” demektir. Bu nedenle bu boyu, hükümdar soyu şeklinde tanıtanlar dahi olmuştur (Ögel, 1981: 184). Eski Çince Sak olan Sai şüphesiz Sakalar için kullanılmıştır (Haloun, 1937: 251). Burada Sak adı Pers kaynaklarında geçen Saka adıyla örtüşmektedir.

Saka Tarihi

Sakaların tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 8. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Herodotos Asya’da yaşayan konar-göçer İskitlerin Masagetlerle yapmış oldukları mücadeleden yenik çıkarak, Kimmerlerin yanına göç ettiklerini bildirmektedir (Herodotos, IV, 11). Bu sebeple Masaget olarak Sakalardan ilk kez söz etmektedir. Ancak onların siyasi tarihleri hakkında M.Ö. 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonlarına kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Asıl onların mücadele ettiği

Pers kralı Kyros'tur. Başarılı savaşlar sonucunda imparatorluğun sınırlarını kuzeydoğuya doğru genişleten Kyros, Hazar denizine doğru sınırlarını genişletmek istiyordu. Böylece Sakalar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Onların bağımsızlığını büyük ölçüde tehlikeye düşürmüştür (Herrmann, 1930: 2127). Bu sırada bazılarına göre, Masagetlerin ve bazılarına göre de Sakaların lideri olarak belirtilen Tomris Sakaların başında bulunuyordu (Herrmann, 1921: 1787). Saka liderinin ölümü üzerine Tomris, yani Tomir başa geçince Sakaların durumundan faydalanmak isteyen Kyros, sefer düzenleme ihtiyacını duymuştur (Togan, 1987: 32). Kyros Tomris'e bir elçi göndererek, onunla evlenmek istediğini bildirmiştir. Kyros'un eş değil, topraklarını istediğini bilen Tomris red cevabı vermiştir. Bunun üzerine kurnazlıkla amacına erişemeyeceğini anlayan Kyros, kaba kuvvet kullanmaya karar vermiştir (Herodotos, I, 205). Kyros sefer hazırlıklarını sürdürürken Tomris ona seferden vazgeçmesi ve kendi halkını yönetmesi önerisinde bulunmuştur. Sakalara karşı savaşmak istiyorsa, kendilerinin de onlara karşı hazır olduğunu belirtmiştir (Herodotos, I, 206). Tomris'in mesajı üzerine Kyros harekete geçmiştir. İnci nehrini geçtikten sonra, Saka ülkesine doğru ilerlemiştir. Bir hileyle kraliçe Tomris'in oğlu Spargapises'i ve çok sayıda Saka askerini esir almıştır (Herodotos, I, 211). Oğlunun esir alınmasına çok sinirlenen Tomris, Kyros'tan Saka ülkesinden çekilip gitmesini istemiştir. Kyros Tomris'in teklifine aldırmamış ve her iki taraf şiddetli bir şekilde savaşmaya başlamıştır. Tomris'in komutasındaki Saka ordusu, Kyros'un komutasındaki Pers ordusunu ağır bir şekilde yenilgiye uğratmıştı. Pers kralı Kyros bu savaşta öldürülmüştür (Herodotos, I, 212- 213). Mücadele Kyros ırmağı geçtikten sonra dar bir boğazda yapılmış ve Sakalar Kyros'un ordusunu burada yenilgiye uğratmıştır. Buna göre Sakaların Pers ordusunun önünü köprü başına girişte kestikleri ve dağlık arazinin boğazında yani büyük Balhan'da onları zorladıkları ve yok ettiklerini anlamaktayız (Herrmann, 1930: 2128). Kyros'un Sakalar üzerine gerçekleştirdiği ve kendisinin ölümüyle sonuçlanan bu savaş son araştırmalara göre M.Ö. 528 yılında yapılmıştır (Togan, 1987: 33). Bu tarihten aşağı yukarı on iki yıl sonra, yani M.Ö. 517- 516 Darius, Kyros'un planını gerçekleştirmiş ve bozkır ülkesine girerek halkı egemenliği altına almaya zorlamıştır (Herrmann, 1921: 1785). Behistun kitabesinden anlaşıldığı üzere Darius sivri başlıklı, yani ok şeklinde sivri başlık giymiş olan Sakaların ülkesine yaptığı seferde onların bir kısmını yenerek liderlerinden Sakunkha'yı esir almıştır (Hinz, 1939: 365). Darius Sakalar ile yaptığı savaşta kendi askerlerine Saka askeri elbisesi giydirerek hile ile hareket etmiştir. Bundan dolayı Saka liderleri mağlup olup çöllere çekilmiştir. Sirak isminde bir çoban Darius'un ordusuna kasten yanlış yol göstererek, onları çöl ortasına sokup memleketini kurtarabilmiştir (Togan, 1987: 33). Darius'un Saka liderlerinden Sakunkha'yı esir etmesine rağmen, diğer Saka liderleri memleketlerini bütünüyle esarete düşmekten kurtarabilmişlerdir (Durmuş, 1993: 70). Büyük İskender'in doğuya Türkistan'a doğru yaptığı sefer sırasında, Sakaların ağırlık noktası Ögüz deltasında bulun-

yordu (Herrmann, 1930: 2129). Makedonyalı Büyük İskender, Pers Spitanames bir isyan çıkarınca sefer yönünü İnci üzerine çevirmiştir. Makedonlarla Sakalar arasında yapılan mücadeleden Makedonlar galip çıkmıştır. Böylece, bölgenin bir kısmı Makedon imparatorluğunun egemenliği altına girmiştir (Arrianos, IV, 16-17). Bu dönemde Sakalara komşu olan Dahailer vardı. Onlar Sakaların doğusunda bulunuyordu. Turan bozkırlarında bu arada kavimler göçü sonucunda Dahailer Sakaların yerine yerleşmiştir. Sakaların büyük çoğunluğu Dahailer tarafından emilmiştir (Herrmann, 1930: 2129).

Saka Kültürü

Sakaların yaşayışı tamamen çevrenin şartlarına bağlıydı. Onlar, çoban ve balıkçı bir topluluktu. Ziraatla fazla uğraşmamaktaydılar. Düzlük yerde yaşayanlar hayvancılık yapmakta, özellikle koyun beslemekteydiler. Büyük ölçüde balık avlamaktaydılar. Adalarda yaşayanlar yazın kökleri, kışın ise sonbaharda toplamış oldukları yabancı yemişleri yemekteydiler. Ayrıca meyvelerin kabuklarını yakarak kokusuyla kendilerinden geçmekteydiler. Dağlık arazide oturanlarda aynı şekilde yabancı meyvelerle beslenmekteydiler. Besledikleri koyunları kesmekte, özellikle onların yünü ve sütünden faydalanmaktaydılar. Bataklık arazide oturanlar balık avlayarak beslenmekteydiler (Herrmann, 1930: 2126).

Evleri kapalı yük arabalarıydı, onunla çoban olarak istedikleri yere gidiyorlardı (Herrmann, 1930: 2126). Aynı tür arabalar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hayatlarını sürdüren İskitlerde de vardı. Bu arabalar, dört, ya da altı tekerlekli olup, ev şeklinde yapılmışlardı. Arabaların dört tarafları ve üzeri keçe ile kaplanmıştı. Bu arabalar soğuğa karşı korunaklı olup, içlerine kar ve yağmur geçmemekte ve rüzgâr da etki etmemekteydi (Hippokrates, 18). Sakalar Güney Rusya İskitleri gibi aynı şekilde giyinmiyorlardı. Koyun yününden elbiseler üretiyorlardı (Herodotos, I, 215).

Sakalarda erkek ve kadın münasebetleri Orta Asya Bozkır kavimlerindeki gibiydi. Hatta yalnız tek kişiyle evlilik mevcuttu. Sakalar politeist (çok tanrılı) değildi. Tanrı olarak Güneşi tanıyorlardı. Herodotos'un ifadesiyle "*Tanrıların en hızlısına, ölümlülerin en hızlı olan atı*" kurban ediyorlardı (Herodotos, I, 216). Bu bilgidен onlarda tek tanrı inancı vardı. Bu tek tanrıya ise at kurban ediyorlardı.

Onlarda savaşabilme yeteneği çok fazlaydı ve kahramanlıklarıyla tanınmaktaydılar. Ticari faaliyetlerde son derece samimiydiler. Sadelik ve güvenilirlikleri övgüye değerdi (Herrmann, 1930: 2127). Bu bağlamda kahramanlık, samimiyet, sadelik ve güvenilirlik gibi üstün özelliklere sahiplerdi.

Darius'a ait kitabelerde Saka olarak adlandırılmış bir figür bulunmaktadır. Bu figür silahsız ve yerel giysilerle tasvir edilmiştir. Onun tek ayırt edici özelliği başlığı ve sakallı yüzüdür. Buradan ana hatlarıyla vücudu sıkıca saran ceket ve

pantolon, püskülsüz yuvarlak tepeli başlık ve bağcıkla bileğe bağlanmış ayakkabı giydiği dikkati çekmektedir. Elbette bu giyim diğer toplumların giyimlerinden farklılık göstermektedir (Minns, 1913: 60). Bu tür giyimin en güzel örneğini Kazakistan'da Alma-Ata yakınlarında Esik kurganından çıkartılmış olan ve kaynaklara "Altın Elbiseli Adam" olarak geçen hükümdarın giyimi göstermektedir. Bu şahıs başında yüksekçe bir başlık taşımaktadır. Bu Saka toplulukları sivri başlık taşımışlardır. Ancak bu başlık türünün daha da sivri olduğu bilinmektedir. Hatta Perslerin "Saka tigrakhauda" olarak tanımladıkları topluluk ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalar olarak bilinmektedir. Arkeolojik boyutu ile de en önemli buluntu bu Esik buluntusudur. Ayrıca ceket, pantolon ve çizme rahat bir şekilde görülebilmektedir. Ceket adeta bir kocuk şeklinde olup, belde kalın bir kemer bu kocuk üzerinde bulunmaktadır (Akişev, 1978: 69). İşte böyle bir giyim ömrünün önemli bir kısmı at üzerinde geçen Sakalar için karakteristikti. Kadınlar da erkekler gibi ata binip, ok atıp savaştıklarından, muhtemelen ata kolay binebilecekleri kıyafetleri giymişlerdir. Pazırık halısı üzerindeki at üzerinde süvari tasvirleri de bu tür giyim hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân vermektedir. Burada süvarilerin pantolon ve ceketle tasvir edildikleri görülmektedir (Durmuş, 2016: 501). Chertomlyk kurganından çıkarılmış elektron kırmızı sürahi üzerindeki tasvirler de aynı şekildedir. Burada da ceket, pantolon ve çizme dikkati çekmektedir (Durmuş, 2016: 500). Bütün bu tasvirler Türklerin çok erken dönemlerden başlamak üzere, süvari kıyafeti giydiklerini ve günümüz modern kıyafetinin temelini Türk kıyafeti olduğunu göstermektedir.

Sakalar ülkelerinde bol miktarda olan altın ve tunçtan yaptıkları okları, yayları, mızrakları ve savaş baltalarını taşıyorlardı. Altından miğfer ve kemer de yapıyorlardı (Herodotos, I, 215). Atlarının gemleri ve üzengileri altındandı (Herrmann, 1930: 2126). Altın elbiselerinde de kullanıyorlardı. Alma-Ata yakınlarında Esik Kurganından çıkarılmış "Altın Elbiseli Adam"ın giyiminde de bol miktarda altın kullanılmıştır.

Sakaların yazılı kültüre de sahip oldukları da görülmektedir. Kazakistan'ın Cambul bölgesindeki Kurday dağlarında bir kaya üzerine çizilmiş olan hayvan figürünün üzerinde runik yazı tespit edilmiştir. Bu yazı M.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Caferoğlu, 1984: 121). Pavlador bölgesinde Bobrovoye köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bir kurganda Saka dönemine, M.Ö. 5.- 4. yüzyıllara tarihlendirilen runik yazı ele geçirilmiştir. Bir atın gem kayışı üzerine tutturulmuş kemik nazarlık bir karaca şeklinde oyulmuş ve bunda sağdan sola "Beyaz Maral" yazısı okunabilmiştir. Nazarlık üzerindeki runik yazının Türkçe konuşan Sakaların yazı sistemi olduğu belirlenebilmiştir. Bu yazı, runik yazının Güney Sibiry ve Kazakistan'daki konar- göçer kavimler arasında, ancak çok geç çıktığı yolundaki önce ortaya atılan görüşün belirgin bir biçimde yanlışlığını ortaya koymuştur (Durmuş, 2016: 335).

Kazakistan'da Alma-Ata yakınında Esik kurganında M.Ö. 5.- 4. yüzyıllara tarihlendirilen ve dolayısıyla Saka dönemine ait olan gümüş bir kap üzerinde runik yazı ortaya çıkarılmıştır (Amanjolov, 1989: 793- 794). Bilim adamları bu en eski örnek olarak kabul edilen runik yazı üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Orhun-Yenisey yazıtları üzerine farklı görüşlerin ortaya çıktığı gibi, burada da görüş farklılıkları belirmiştir. Bilim adamlarından bir kısmı Esik kurganından çıkarılmış olan bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olduğunu, dilinin ise eski Türkçe ve dolayısıyla Altay dilleri grubuna girdiğini belirtmişlerdir. Bazı bilim adamları ise işaretlerin bir kısmının Arami alfabesinde bulunanları andırdığını ve bu yazının Arami kökünden olan bilinmeyen bir alfabeyle dayandığını ileri sürmüşlerdir (Düysenov, 1970: 2).

Dil bilimciler kurgandan çıkarılan gümüş kap üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Kap üzerinde 26 harften oluşan alfabe tespit edilmiştir (Akişev, 1978: 59-60). Ancak, araştırmacılar yazılı belgeyi farklı biçimlerde okumuşlardır. Bunlardan birinde Amanjolov yazıyı Türkçe olarak okumuştur. Bu yazının harflerinin bir kısmının eski Türk runları olduğunu, diğer bir kısmının ise, Akdeniz çevresi erken yazılı alfabelerinin işaretleriyle benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür (Süleymanov, 1970: 1). Süleymanov da Esik'ten çıkartılmış olan yazıyı okuyarak, Türkçe ile bağlantı kurmuştur. Burada ortaya çıkan harflerin Orhun'dakilerin ilkel şekilleri olduğunu belirtmiştir (Süleymanov, 1970: 1). Esik yazısının karakteri, kullanılan harfler ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazılarının karakterleri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda Esik yazısının Orhun-Yenisey yazılarının proto tipi olduğu anlaşılmıştır (Amanjolov, 1971: 64- 66). Bu yazı günümüze kadar çok kişi tarafından okunmuş olup, birkaç istisna olmak üzere Türkçe okunmuştur. Burada yazıyı kimin nasıl okuduğundan ziyade önemli olan Türkçe okunmasıdır.

Runik yazının mevcut örneklerinin milattan önceki yıllara ve hatta Esik kurganından bulunan örneklerle aşağı yukarı M.Ö. 5. yüzyıla kadar gitmesi, epeyce eski olduğunu ve Gök Türk dönemine kadar bir gelişim evresi geçirdiğini göstermektedir. Bu yazının Sakalardan başlayarak, çeşitli Hun boylarında da kullanılmak suretiyle Gök Türklere kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Süleymanov, 1970: 1- 3). Bu en eski örnek Kazakistan arazisinde yerleşmiş Saka kavimlerinin dilinin eski Türk dili olduğunu somut olarak kanıtlanmıştır. Ayrıca, Kazakistan topraklarında hayat süren atlı kavimlerin alfabetik yazıyı bildikleri ve yaygın bir biçimde kullandıkları gerçeği de bu vesileyle ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1989: 321).

Sakaların yayılmış olduğu coğrafyada Saka döneminde kullanılan birçok coğrafi adın da Türkçe olması kayda değer bir durumdur. Çağdaş kaynak verilere göre Ust Urt= Üst Yurt, Oxus= Ögüz, Daix= Yayık vb. kelimeler coğrafyaya verilen addan hareketle orada yaşayanların Türklüğüne bir işaret sayılabilir. Şüphesiz bu örnekler artırılabilir. Ancak bir nehir, yayla, dağ ve göl adı bile yeterlidir.

Saka liderlerinden Tomris'in adının da Türkçe olması onların kimliğine ışık tutmaktadır. Tomar kelimesinin "kızıl boyunbağı", "hamaylı", "boyuna asılan tılsım" gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir. Türkçede muska, nazarlık ve tılsım kelimelerinin günümüzde Türk lehçelerinde karşılığı "tumar" olarak geçiyor. Muska ve tılsım için "zırh", "zırhlı" tabiri de kullanılıyor. Bu durumda zırhın karşılığı "tumar" oluyor. Tomir adı "demir" kelimesiyle de özdeşleştiriliyor (Durmuş, 2019: 46). Bu durum da Tomris adındaki Grekçe "is" çıkarıldığında adın Türkçe olduğu anlaşılıyor.

Antik yazarlardan bazıları onları Hunların, bazıları da Türklerin ataları olarak belirtiyorlar (Herrmann, 1930: 2125). Bütün bu kültürel özelliklerinde de görüldüğü üzere Sakaların Türklüğünü kültürel özellikleri açık bir şekilde ortaya koyuyor. Hatta Saka kültürü günümüz Türklüğüne temel oluşturuyor.

Sonuç

Sakalar güçlü bir bozkır topluluğu olarak Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki coğrafya başta olmak üzere çok geniş coğrafyada yaşamışlardır. Onlar yaşadıkları coğrafyadan dolayı büyük bir imparatorluğa sahip olan Perslerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Gücünün zirvesinde Pers imparatorluğunun ordusunu yenilgiye uğratmaları ve Pers kralı Kyros'un savaş sırasında öldürülmesi onların askeri gücünü ortaya koyuyor. Pers kralı Darius da ancak askerlerine Saka elbisesi giydirmek suretiyle onlarla başa çıkmaya çalışıyor.

Sakaların en büyük grubu Kazakistan ve çevresinde uzun zaman diliminde varlıklarını sürdürüyor. Arkeolojik boyutuyla başta Esik kurganı ve buluntuları olmak üzere Saka varlığını açık bir şekilde ortaya koyuyor. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar Sakaların bütün Kazakistan ve çevresine yayılmış olduğunu açık bir şekilde gösteriyor. Onlara ait maddi kültür unsurları ve yazılı kaynaklardaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde yüksek bir kültüre sahip olduklarını açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Bütün kaynak ve buluntu verileri Sakaların Türklerin ataları olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda bütün Türk soyluların soy etnik oluşumunda Sakalardan söz etmek gerekiyor. Türk, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vb. Türk soylular bu kapsamda görülüyor. Hem arkeolojik buluntular hem de batı ve doğu kaynaklarındaki bilgiler bu görüşü destekliyor. Onların ilk yurtları, dilleri, dini inançları, gelenek ve göreneklere, askeri yapıları ve sanat anlayışları Türk kültürüne temel oluşturuyor. Yeni arkeolojik kazılar ve belgelerin birlikte değerlendirilmesi Sakaların Türklerin ataları olduğunu daha da pekiştiriyor.

Kaynaklar

- AKIŞEV, Kemal Alişar, *Kurgan Issık*, Iskustvo, Moskova, 1978.
- AMANCALOV, Altay S.; “Runopodopnaya nadpis’is Saksкого Zakhoroneniya” *Bestnik AN Kaz. SSR.*, 12, 1971, 64- 66.
- AMANCALOV, Altay S.; “The Words of Ancestors”, *Erdem*, 5,15, 1989, 791-796.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Orta Asya*, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, Ankara, 1933.
- ARRİANOS, İskender’in *Anabasisi*, (Çev Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Enderun yayınları, İstanbul, 1984.
- DURMUŞ, İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- DURMUŞ, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.
- DUYSENOV, Mirzabek; “Altın Kiyimdi Adam, *Kazak Edebiyatı*, 11 Eylül 1970.
- FRANKE, Otto, *Beitraege aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türk-völker und Skythen Zentralasiens.*?, 1904.
- HALOUN, Gustav, “Zur Üe-Tsi- Frage”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, 93, 1937, 363- 380.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HERRMANN, Albert, “Sakai” *Pauly Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IIA I, 1921, 1770- 1806.
- HERRMANN, Albert, “Massagetai”, *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, XIV, 1930, 2, 2123- 2129.
- HERRMANN, Albert, “Die Saken Und Der Skythenzug des Dareios”, *Beihefts Zur Archiv für Orientforsschung*, I, 1933, 157- 170.
- HINZ, Walter, “Zur İranischen Altertumskunde”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, Leipzig, 1939, 363- 380.
- HIPPOKRATES, *Airs, Water, Places*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1995.
- JUNGE, Julius, *Saka Studien. Der Ferne Nordosten im Weltbid der Antike*, Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.
- KRETSCHMER, Karl, “Skythe” *Pauly Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IIA I, 1921, 923- 942.

- KUUN, Geza, *Codex Cumanicus*, Oriental Reprints, Budapest, 1981.
- LIGETI, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Saadettin Karatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- MINNS, Ellis H., *Scythians and Greeks*, University Press, Cambridge, 1913.
- MORDTMANN, Andreas David, “Über die Keilinschriften Zweiter Gattung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, XXIV, 1877, 1- 85.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- PIOTROVSKIY, Boris Borisoviç, “İskitlerin Dünyası”, *Unesco'dan Görüş*, XII, 1976, 4- 8.
- RICE, Tamara Talbot, *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958.
- STRABON, *The Geography of Strabo*, (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- SULEYMANOV, Olcas; “Ceti Sudın Köne Cazbaları”, *Kazak Edebiyatı*, 25 Eylül 1970, 1- 3.
- TARN, William Woodthorpe, *Alexander der Grosse*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, “Sakalar (VI)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23, 1987, 30.